

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ СУСПІЛЬСТВА

Збірник наукових праць

Випуск 3 (14)

Київ – 2011

**СОЦІАЛЬНІ
В И М І Р И
СУСПІЛЬСТВА**

Збірник наукових праць
Заснований
Інститутом соціології
НАН України
у березні 1997 р.

ISSN 2078-6948

Зареєстрований
Міністерством юстиції
України 10.04.2009 р.
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 15128-3700Р

Зв'язок з редакцією
01021, Київ,
вул. Шовковична,12
тел.:(044) 255-71-07
факс: (044) 255-76-96
e-mail: i-soc@i-soc.org.ua
<http://www.i-soc.com.ua>

РЕДАКЦІЯ

Микола ШУЛЬГА	головний редактор
Ігор МАРТИНЮК	заступник головного редактора
Наталія СОБОЛЄВА	заступник головного редактора
Тетяна ЗАГОРОДНЮК	відповідальний секретар
Ольга КУЗЬМІНА	науковий редактор
Олена СОКОЛОВА	верстка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Олександр Вишняк, д.соц.н., Інститут соціології НАН України
Кирило Грищенко, к.філос.н., Інститут соціології НАН України
Олена Злобіна, д.соц.н., Інститут соціології НАН України
Наталія Костенко, д.соц.н., Інститут соціології НАН України
Ольга Куценко, д.соц.н., Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
Сергій Макеєв, д.соц.н., Інститут соціології НАН України
Анатолій Ручка, д.філос.н., Інститут соціології НАН України
Юрій Саєнко, д.екон.н., Інститут соціології НАН України
Олександр Стегній, д.соц.н., Інститут соціології НАН України
Віктор Степаненко, к.філос.н., Інститут соціології НАН України
Євген Суїменко, д.філос.н., Інститут соціології НАН України
Валентин Тарасенко, д.соц.н., Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

© Соціальні виміри суспільства, 2011

© Інститут соціології НАН України, 2011

<i>Д.Кравцова</i>	
Посередництво у контексті проблеми кризи публічної сфери в сучасних суспільствах	124
<i>О.Супруненко</i>	
Смислова рефлексія в міждисциплінарному контексті: постановка питання	134
<i>А.Малюк</i>	
Противоречия и сущность неолиберальной глобализации ...	147
<i>В.Резнік</i>	
Феномен легітимації як предмет теорії комунікативної дії Ю.Габермаса	160
<i>Н.Гусак</i>	
Соціальна реабілітація в соціологічному дискурсі: інституційний підхід	175
<i>О.Пахолок</i>	
Орієнтація на здоровий спосіб життя: до проблеми логічної формалізації об'єкта дослідження	187
<i>О.Бурова</i>	
Життєвий комфорт: спроба концептуалізації поняття	198

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

<i>І.Бекешкіна</i>	
Молодь Азербайджану, Росії та України: спільне та відмінне (2002–2010)	209
<i>І.Мартинюк</i>	
Молодь України: штрихи до соціального портрета	221
<i>Н.Федоренко</i>	
Статусні та функціональні особливості вторинної зайнятості сучасної студентської молоді	235
<i>О.Рахманов</i>	
Образ власників великого капіталу в масовій свідомості громадян України	247
<i>О.Гончарук</i>	
Земельна реформа в Україні: час оцінок	259

O.Suprunenko
SEMANTIC REFLECTION IN THE INTERDISCIPLINARY
CONTEXT: DETERMINATION OF THE ISSUE 134
*Among the number of contemporary socio-humanitarian theories, we
can distinguish a special approach to semantic reflection, which has
been developed and can be defined as a part of the social reality meaning
analysis or as one of the types of scientific projection. The article presents
an interdisciplinary view on formation of semantic reflection*

A.Maliuk
CONTRADICTIONS AND ESSENCE
OF NEO-LIBERAL GLOBALISATION 147
*The article deals with the causes, nature and trajectory of the neoliberal
globalization regarded as a class project for restoration of the power of
the transnational capitalist oligarchy under the structural crisis of
capitalism*

V.Reznik
LEGITIMATION PHENOMENON AS A SUBJECT
OF COMMUNICATIVE ACTION
THEORY BY U.HABERMAS 160
*The author analyses theoretical and methodological aspects of the
phenomenon of legitimacy in the context of Jurgen Habermas's theory
of communicative action. The attention is paid to the role of language
in the communication mechanism of social legitimacy*

N.Gusak
SOCIAL REHABILITATION IN SOCIOLOGICAL
DISCOURSE: INSTITUTIONAL APPROACH 175
*The article presents the sociological discourse of social rehabilitation in
terms of the institutional approach. It demonstrates the macro level
understanding of social rehabilitation as a social formation having the
following institutional characteristics: legitimacy (cultural, legal, structural
and of social control), organizational sustainability (in terms of the
government involvement, community development, and professional
community development) and the contents related to the dichotomy
"individual-society". There are described the regulatory, integrative,
conveying and communicative functions of social rehabilitation, as well
as the function of strengthening and reproduction of social relations*

УДК 316.4.05

В.Резнік,
доктор соціологічних наук

ФЕНОМЕН ЛЕГІТИМАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ТЕОРІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЇ Ю.ГАБЕРМАСА

Стаття присвячена аналізу теоретичних та методологічних аспектів дослідження феномену легітимації в контексті теорії комунікативної дії Юргена Габермаса. Автор звертає увагу на роль мовлення в комунікативному механізмі соціальної легітимації.

Keywords: *legitimation, legitimacy, system, procedure, evolution.*

Ключові слова: *легітимація, легітимність, система, процедура, еволюція.*

Ключевые слова: *легитимация, легитимность, система, процедура, эволюция.*

Сучасне українське суспільство зазнало докорінної зміни соціального устрою внаслідок реінституціалізації приватної власності. Серед виявів соціальної природи приватної власності – розшарування суспільства на різні верстви залежно від міри привласнення різноманітних життєвих засобів, передусім чинників виробництва. Задля збереження цілісності та впорядкованості суспільства зазначена його соціальна диференціація має врівноважуватися відповідною інтеграцією. Однією з передумов такої інтеграції є легітимація приватної власності, тобто соціальне визнання її. Втім, попри неабияку суспільну та пізнавальну значущість соціально-інтегративних рис легітимності та легітимації приватної власності, вони не виокремилися у повноцінну предметну царину соціологічних досліджень. Таким чином, проблемну ситуацію можна визначити як суперечність між, з одного боку, суспільною

і науковою значущістю вивчення легітимації приватної власності в сучасному українському суспільстві з огляду на ризики його дестабілізації внаслідок стрімкої й докорінної реструктуризації у перебігу приватизації, з другого – дефіцитом теоретичного й емпіричного знання про природу та особливості зазначеної легітимації. Отже, передусім потрібно з'ясувати стан та спрямованість розвитку змісту поняття (концепту) “легітимація приватної власності” у межах соціологічної теорії. Легітимація та приватна власність досліджені переважно відокремлено одне від одного, тоді як ступінь теоретичної розробленості проблематики легітимації приватної власності у соціології відносно невисокий. Попри одночасну наявність пізнавальної потреби та достатніх теоретичних підвалин у межах соціології, зміст поняття легітимації приватної власності фактично залишається невизначеним. Отже, *наукова проблема* зводиться до питань, якими є пізнавальна функція та структура концепту легітимації приватної власності у межах соціологічної теорії. Тобто належить визначити пізнавальне значення, місце і роль цього концепту в теоретичній соціології, а також його складові та зв'язки між ними. Досягнення цієї загальної мети передбачає розв'язання одного локального завдання – з'ясування особливостей тлумачень феномена легітимації у межах теорії комунікативної дії Ю.Габермаса.

У межах зазначеної теорії явище легітимації концептуально пов'язане із комунікацією та мовою як засобом останньої. Загалом вихідною та основоположною передумовою цієї теорії є визнання комунікації та мови підвалинами існування суспільства. Мова постає як своєрідний метаінститут суспільства, на підвалинах якого у перебігу комунікації розвиваються інші соціальні інститути та легітимні інституційні порядки. Взаємодія соціальних суб'єктів у межах останніх розглядається як впорядкована згідно зі структурами мовлення. Габермас виокремлює два варіанти мовленнєвої інтеракції — комунікативну і стратегічну дії [1]. Ці варіанти відмінні за низкою характеристик (*табл. 1*).

Таблиця 1

Характеристики комунікативної та стратегічної дій як варіантів мовленнєвої інтеракції (за Ю.Габермасом)

<i>Характеристики</i>	<i>Комунікативна дія</i>	<i>Стратегічна дія</i>
Прагнення суб'єкта	Порозуміння щодо чогось у світі з іншою особою	Досягнення власної мети як спричинення чогось у світі
Позиція суб'єкта	Перформативна позиція мовця	Об'єктивувальна позиція дієвця
Функція мови	Джерело соціальної інтеграції	Медіум передавання інформації
Чинник координації діяльності	Раціонально обґрунтоване мовне взаєморозуміння, що мотивує спільні переконання	Односторонній цілеспрямований вплив на ситуацію або інших, що спонукає їх до поведінки
Засоби	Аргументація як спосіб непримусового пошуку згоди та творення консенсусу	Заохочення, погрози, навіювання, введення в оману, образа (зневажання), залякування

Габермас переконаний у плідності застосовності в соціальних науках насамперед поняття комунікативної дії: зокрема, в соціології завдяки цьому поняттю можна з'ясувати, як може існувати соціальний лад. За комунікативної дії дієвці застосовують інтерсуб'єктивно прийняті нормативні структури обмеження мови для:

1) виходу з еґоцентричної позиції цілераціонального спрямування на власний результат;

2) співвіднесення себе з критерієм раціональності, спрямованої на взаєморозуміння.

На думку Габермаса, саме зазначені “надсуб'єктивні структури мови спонукають до того, щоб дати відповідь на питання, як уможлиблюється соціальний лад...” [1, с. 304]. Натомість він вважає непереконливими аналогічні спроби із застосуванням поняття стратегічної дії, оскільки:

1) встановлення стабільного ладу в цьому випадку пояснюється через інтеракційні зв'язки, що виникають із взаєм-

ного впливу одне на одне дієвців, зорієнтованих суто на власний результат;

2) утворення норм із надсуб'єктивною зобов'язувальною значущістю виводиться із становища інтересів та індивідуальної калькуляції користі дієвців, які незалежно один від одного приймають цілераціональні рішення і взаємодіють на випадкових підставах.

Таким чином, утворення соціального ладу розглядається як процес досягнення консенсусу на засадах, що мають подобу надсуб'єктивних структур мови. Оскільки у перебігу комунікативної дії можливе неприйняття дієвцями спільних вимог значущості, то підсумками такого непорозуміння можуть бути: а) прості спроби налагодження згоди, уникання та зволікання із розв'язанням суперечок із приводу значень, через що зменшується підґрунтя спільних переконань; б) намагання розв'язати суперечки із приводу значень і розширити підґрунтя спільних переконань через перехід до комунікації у форматі дискурсу, що призводить до непевних наслідків і проблематичних результатів (природу дискурсу буде детально розглянуто нижче); в) розрив комунікації; г) перетворення комунікації на стратегічну дію. Водночас, як стверджує Габермас, ці ризики непорозуміння поглинаються широким засадничим консенсусом, що його забезпечує життєвий світ, у який занурена комунікативна дія. Тобто поняття комунікативної дії доповнюється концептом життєвого світу, що позначає сукупність заздалегідь схвалених взірців тлумачень, лояльностей та вмінь. Ідеться про те, що мовець або дієвець постають як носії певної традиції, представники певної групи та об'єкти відповідної соціалізації. Накопичений культурний, соціальний та особистий досвід надає їм додаткових можливостей для пошуку порозуміння у перебігу комунікації. Відтак, суспільство загалом (у широкому розумінні) розглядається як: 1) символічно структурований життєвий світ; 2) утворене та відтворюване лише через комунікативну дію. Тобто відтворення життєвого світу ґрунтується на внесках комунікативної дії, котра, своєю чергою, залежить від його ресурсів. Таке відтворен-

ня значною мірою забезпечують учасники комунікації завдяки їхній здатності до тлумачення. Згода і незгода у перебігу повсякденної практики комунікації за умов сучасного суспільства (Модерну) постають здебільшого як наслідки кооперативно здійснюваного процесу тлумачення, а не звернення до нормативно-приписаного погодження.

Життєвий світ як ресурс комунікації розчленовується згідно із пропозиційною, іллокутивною* та інтенційною складовими мовленневих дій відповідно на культуру, суспільство та особистість. Під культурою тут розуміється сукупність інтелектуальних знарядь, що уможливають отримання дієвцями консенсуально прийнятних тлумачень за умови досягнення порозуміння про що-небудь у світі. Суспільство (у вузькому значенні) як складник життєвого світу в цьому випадку концептуально пов'язується із явищем легітимності: його визначено як “легітимні порядки, завдяки яким ті, хто комунікативно діє, тобто вступає в міжперсональні зв'язки, черпають солідарну підтримку, яка ґрунтується на їх груповій приналежності” [4, с. 335]. Іншими словами, легітимна впорядкованість дає можливість учасникам комунікації врегульовувати свою належність до певних соціальних груп і забезпечувати спільність. Третій складник у тріаді життєвого світу – особистість – визначено як набуті дієвцем компетенції, які він виконує і водночас спроможний підтримувати на належному рівні. Набуття, виконання та підтримання цих компетенцій ґрунтуються на здатності до мовлення і дії. Зазначені компетенції є передумовами утвердження власної ідентичності дієвця, його участі у контекстуально зумовлених процесах взаєморозуміння та постійно мінливих інтеракціях.

Водночас, розглянуті складові життєвого світу мають своїм джерелом комунікацію: у перебігу комунікативних дій унаслідок усталення досягнутого взаємопорозуміння

* За Габермасом, іллокутив – мовленневий акт, завдяки якому мовець досягає порозуміння щодо чогось зі слухачем [1, с. 324].

постають культурні взірці, через напрацювання координації дій – легітимні порядки, а внаслідок усупільнення людини – структури особистості. Завдяки внескам комунікативної дії уможливорюється не лише утворення, а й існування та відтворення згаданих вище структурних ядер життєвого світу. Як запевняє Габермас, культурне відтворення виступає запорукою включення кожної нової ситуації (“в димензії семантики”) у наявний стан справ у світі. Відтворення культури забезпечує безперервність традиції та когерентність знань для потреб досягнення погодження у повсякденній практиці. Відтворення суспільства відбувається через соціальну інтеграцію, що гарантує включення кожної нової ситуації (“в димензії соціального простору”) в наявний стан справ у світі. Водночас соціальна інтеграція забезпечує “координацію дій через допомогу легітимно врегульованих інтерперсональних зв’язків і гарантує постійну ідентичність груп” [4, с. 335]. Тобто явище легітимації постає як одна з підвалин упорядкування та відтворення суспільства. Водночас відтворення особистісної складової життєвого світу відбувається як соціалізація людей, що слугує гарантією включення кожної нової ситуації (“в димензії історичного часу”) у наявний стан справ у світі. Через соціалізацію, укорінену в комунікативній повсякденній практиці, нові генерації людей набувають генералізованих здатностей до дії. Як наслідок цього відбувається певна гармонізація між індивідуальними історіями та колективними формами життя.

Розмежування процесів відтворення складників життєвого світу має суто концептуальний характер. У дійсності вони невіддільні одне від одного: “Будь-яка соціальна інтеграція зв’язків діяльності є водночас процесом соціалізації для здатних до мовлення і дії суб’єктів, які формуються саме в тому, наскільки вони, зі свого боку, відновлюють і стабілізують суспільство як сукупність легітимно усталених міжперсональних відносин” [1, с. 322]. Мовленева комунікація – це умова взаємопов’язаного виникнення, існування і розвитку культури, суспільства та

особистості як складових життєвого світу. Комунікативна практика створює, перевіряє і відбирає найпридатніші для дієвців культурні засоби тлумачення, соціальні цінності й норми, настанови, компетенції, способи сприйняття й ідентичності.

Габермас наголошує, що інтерсуб'єктивні досягнення консенсуального прийняття та рішення тих, хто комунікативно діє, уможливають культурне відтворення, соціальну інтеграцію та соціалізацію: "...У цих трьох репродуктивних процесах здійснюється відновлення спроможної до досягнення консенсусу схеми тлумачення (як "дійсного знання"), легітимно упорядкованих інтерперсональних зв'язків (як "солідарностей") та здатностей до інтеракції (як "індивідуальної ідентичності")" [4, с. 336]. Показово, що згідно з теорією комунікативної дії явища легітимності та легітимації локалізовані на рівні суспільства. Іншими словами, в сучасному суспільстві легітимність та легітимація мають не традиційне (культурне), а переважно комунікативне, тобто соціальне підґрунтя.

Концептуальне моделювання напряму структурних змін модерних життєвих світів методом мисленого експерименту надало Габермасові підстави припустити деякі особливості перетворень у межах їхніх складових. Зокрема, культурні ядра традицій та ідентичності відокремлюються від своїх первісних смислів у міфічній картині світу, стискаються до абстрактних елементів (на кшталт "понять світу" ("об'єктивний", "соціальний" або "суб'єктивний"), "передумов комунікації", "процедур аргументації") та абстрактних "основних цінностей". Окремі суспільні принципи примітивних суспільств виразняються як спільні для модерних суспільств (принципи правопорядку та моралі). Особистісні когнітивні структури, що їх набувають у перебігу соціалізації в якості формальних компетенцій, беруть гору над змістом культурних знань, якими вони первісно інтегровані в конкретних міркуваннях. Габермас простежив напрями зазначених структурних перетворень складників життєвого світу за критерієм здобуття ними

певного рівня свободи. У результаті цих перетворень, на його думку, відбуваються: 1) перехід культури до стану “тривалого перегляду традицій, які стають рухливими через становлення їх рефлексивними”; 2) суспільства – до стану “залежності легітимних порядків від формальних, перш за все, дискурсивних процедур встановлення та обґрунтування норм”; 3) перехід особистості до стану “ризикованого самоуправління високоабстрактної Я-ідентичності” [4, с. 337]. У підсумку ініціюються процеси критичного перегляду гарантованого знання, становлення генералізованих цінностей та норм, самокерованої індивідуалізації через звернення абстрактних Я-ідентичностей задля свого самоздійснення до автономних життєвих проєктів. Ці процеси трактовані як структурна вимога приросту рефлексивності культури, універсалізму цінностей та норм, індивідуалізації особистості. Необхідність відповідати цим структурним вимогам спонукає самосвідомість повертатися до рефлексивного типу культури, самовизначення – орієнтуватися на генералізовані цінності та норми, а самоздійснення – втілюватися у прогресивних зразках індивідуалізації соціалізованих суб’єктів. У підсумку підвищуються дієвість критичної свідомості, раціоналізація життєвого світу, спрямованість на взаємопорозуміння та взаємовизнання.

Легітимно врегульовані інтерперсональні зв’язки, легітимно усталені міжперсональні стосунки та легітимні порядки суспільства за умов Модерну легітимуються здебільшого не через посилення на авторитет Бога чи природного права. Модерними підвалинами їх легітимації виступають дві форми повсякденної комунікації – комунікативна дія (взаємодія) та дискурс. Ці форми розрізняються за низкою характеристик (*табл. 2*).

Комунікативна дія здійснюється у перебігу мовної гри, учасники якої обмінюються інформацією з використанням усіх мовних та позамовних засобів. За твердженням Габермаса, мовна гра триває нормально, “коли діючий та промовляючий суб’єкт буде свої висловлювання так, що він:

Таблиця 2

**Характеристики комунікативної дії та дискурсу
як форм повсякденної комунікації (за Ю.Габермасом)**

<i>Характеристики</i>	<i>Комунікативна дія (взаємодія)</i>	<i>Дискурс</i>
Форма	Жива та нормативно забезпечена мовна гра	Домагання як логічно достеменні мовні вирази
Засоби взаємодії	Мовні вирази, жести, дії, вчинки, переживання та їх втілення	Суто мовні висловлювання (без позамовного контексту)
Мета учасників	Обмін інформацією (досвідом, необхідним для дій)	Відновлення згоди, що стала проблематичною у перебігу комунікативній дії
Способи досягнення мети	Запитання, відповідь, твердження, пояснення, тлумачення, виправдання	Обґрунтування, інтерпретація, теоретичне пояснення, теоретичне виправдання
Вихідний стан налаштованості учасників	Наївне і некритичне, інтуїтивне припущення спільності значень, сенсів, думок та норм	Усвідомлення проблематичності претензій на спільні значення, сенси, думки та норми
Функція	Пошук і підтримання консенсусу щодо змісту висловлювань, думок, намірів, інтерсуб'єктивно значущих і взаємно очікуваних вчинків, норм	Обґрунтування проблематичних претензій на спільні значення думок та норм, пошук дискурсивного взаєморозуміння, виявлення перешкод взаємодії

а) може інтенційно повідомляти і відповідно розуміти прагматичний сенс міжособистісних відносин (які можна вербалізувати у мовних актах);

б) може інтенційно повідомляти і відповідно розуміти значення, сенс об'єктивованих у реченнях змістів висловлювань;

в) не ставить під сумнів претензії на значущість тих думок, що перебувають у процесі комунікації;

г) може визнавати претензії на значущість кожної норми дії, що виникає залежно від обставин” [5, с. 86].

Іншими словами, обмін інформацією можливий завдяки певній згоді із приводу застосовності зазначених засобів: учасники некритично припускають існування відповідних спільних значень, сенсів, думок та норм взаємодії. Кожен учасник взаємодії наївно вважає іншого учасника таким, що наділений здоровим глуздом, здатен відповідати на запитання, давати звіт про свої дії і вчинки, назвати за необхідності їх підстави. Учасник взаємодії мимоволі та несвідомо складає про іншого учасника інтуїтивне уявлення за своїми власними “мірками”. Таке інтуїтивне переконання описане як “контрфактичні очікування”: 1) “що діючий суб’єкт інтенційно дотримується усіх тих норм, якими він керується”; 2) “що діючий суб’єкт керується лише тими нормами, які здаються йому справедливими” [5, с. 88]. Але насправді учасник взаємодії неспроможний достеменно знати підсвідомі мотиви поведінки та значущі норми іншого учасника. Можливе лише уявлення певних загальних принципів, згідно з якими дії інших учасників комунікації можна вважати справедливими. Відтак, “це легітимуюче очікування включає, поряд з іншим, припущення, що тільки ті норми (чи загальні принципи) в очах діючого суб’єкта є справедливими, які, на його думку, витримали би обговорення у невимушеній та необмеженій дискусії” [5, с. 88]. Тобто людям приписувано властивість переконання, що кожен за наявності здорового глузду може подолати непорозуміння за допомогою дискурсу – діалогу раціонально обґрунтованих, логічно коректних та переконливих аргументацій. Згідно з “моделлю чистої комунікативної дії”, за Габермасом, суб’єкти комунікативної дії сподіваються і домагаються спільної значущості норм діяльності. У такий спосіб ці норми претендують на дискурсивну обґрунтованість, тобто логічно виразне та однозначне визначення і доведення справедливості. Однак у дійсності повсякденна комунікація і навіть інституційована діяльність здебільшого відхиляються від такої моделі. Попри це, Габермас вважає,

що люди керуються такою ідеалістичною моделлю комунікативної дії (“контрфактичними очікуваннями”), і на цьому ґрунтується, зокрема, їхнє гуманне ставлення одне до одного.

Утім, можна запобігати відхиленню дійсної комунікації від зазначеної моделі завдяки усталенню “контрфактичних очікувань”: “Цього можна досягти лише на шляху легітимації тих чи тих норм, що мають деяке значення, а також за допомогою закріплення легітимуючої віри як систематичної перешкоди для зумовленої лише процесом воління комунікації. Претензія норм на обґрунтованість може здійснюватися за допомогою вселегітимуючої картини світу” [5, с. 89]. Легітимація норм можлива через дискурс або через нав’язування певної ідеології як “вселегітимувальної картини світу”, що допомагає здійснювати претензію норм на обґрунтованість. Щоб набути дискурсивного обґрунтування (легітимності), норми зазнають перевірки на значущість і справедливість із погляду здорового глузду. Однак можливе також їх ідеологічне обґрунтування за відсутності такої значущості та справедливості: панування ідеологічної свідомості силоміць припиняє свободу дискурсу, дискусій і сумнівів. За цих умов відсутні загальні й незалежні критерії оцінки гаданої значущості та справедливості норм. Такі обставини сприятливі для ідеологічної легітимації: “Якщо ідеології насправді вдається легітимувати норми у значенні нібито справедливих, то саме тому, що її претензії на дискурсивне обґрунтування неможливо перевірити” [5, с. 90]. Адже умови дискурсу визначаються і контролюються самими його учасниками, тоді як ідеологічні критерії оцінки – творцями ідеології. Зрештою, практичне значення ідеології посилюється й тим, що участь у дискурсі вимагає вживання суто мовних висловлювань у строго логічних формах, що не кожному до снаги. Дискурс відкритий для знавців і спирається на здоровий глузд, якого людям часто бракує. За цих умов ідеологія спрацьовує через некритичну віру.

Коли в перебігу комунікації між учасниками виникають непорозуміння або порушення консенсусу щодо умов мовної гри, ці непорозуміння розв'язуються за допомогою запитань і відповідей (глуначень, пояснень, виправдань). Однак, коли на якоесь запитання відсутня задовільна відповідь, можуть виникнути сумніви стосовно контексту діяльності. Запитання, що відбивають сумнів стосовно претензій учасників взаємодії на значущість висловлювань, вимагають вказівки на підставу. В такому випадку з'ясування того, що стоїть на заваді взаємодії, можливе лише в межах дискурсу. Як стверджує Габермас, дискурс наполягає на:

1) “своїх власних претензіях, що є результатом імовірності тих спонук до дій та вчинків, які мають спричинитися до того, що всі мотиви перебувають за межами спільної здатності до порозуміння, і тоді питання про значення відокремлюється від питання про його походження”;

2) “ймовірності претензій на значення, що мусить обернутися тим, що ми оголосимо екзистенційні застереження стосовно предметів комунікативної дії (речей і подій, осіб та висловлювань) і будемо дискутувати: а) про *стан справ*, який може бути кращим або гіршим; б) про *рекомендації та застереження*, які можуть бути як слухними, так і помилковими” [5, с. 87].

Іншими словами, дискурс постає як свого роду довершена форма комунікації, що уможливорює діалогічно-аргументовану перевірку суперечливих домагань значущості стверджувальних та нормативних висловлювань для досягнення загальнозначущого консенсусу між учасниками. У підсумку дискурсивно обґрунтовану претензію на значення думок та норм як результат дискурсу знову починають застосовувати у спільних діях. Комунікативна дія відновлюється на засадах дискурсивно спричиненої, тобто обґрунтованої у дискурсі згоди.

Отже, легітимація може відбуватися на підвалинах комунікативної дії, дискурсу та ідеології. Назагал Габермас абстрактно виокремлює:

а) дискурс як засіб комунікативної дії: інформування, навчання, диспут;

б) комунікативну дію, що видається за дискурс: ідеологічне виправдання;

в) терапевтичний дискурс як підґрунтя саморефлексії (сеанс психоаналізу);

г) власне дискурс, що слугує обґрунтуванню проблематичних претензій на значення (наукова дискусія);

ґ) нові форми дискурсу: навчання через дискурс на взамін дискурсу як засобу інформування та інструктажу, вільна семінарська дискусія (за Гумбольдтом).

Дискурсивно-теоретичний підхід, за переконанням його розробника, має ту перевагу, що уможливорює соціологічну специфікацію комунікативних передумов досягнення порозуміння на засадах розважливості, обговорень, аргументувань та домовленостей. Ідеться про з'ясування умов улаштування дискурсивного витворення спільних думок та волі із приводу різних питань на різних рівнях і в різних царинах суспільного життя.

Зокрема, Габермасове інтрасуб'єктивістське тлумачення демократії як процедурального народного суверенітету передбачає наголос на обговорювальній практиці учасників комунікативного процесу, що бажають приймати розумно мотивовані рішення [2, с. 199]. Тобто демократична процедура розглядається під кутом зору теорії дискурсу. Ідеться про дискурсивно влаштований процес покладання прав і пошуку політичних рішень учасниками публічних дискурсів як комунікативно діяльними особами. При цьому послідовно здійснюваний політичний дискурс як суперечка різних думок, винесена на політичну арену, стає середовищем легітимації. Підвалини легітимації держави та згуртування соціально неоднорідного суспільства пов'язуються передусім із процедурним характером конституційної демократії. Критеріями легітимації при цьому є спокій та порядок у суспільстві, громадянська злагода і терпимість. А передумовами нової соціальної згуртованості громадянства стають комунікаційні зв'язки, спричинені функційними вимогами демократії. Політичний дискурс

і перемовини, що самі вzasаднені на дискурсивно обґрунтованій процедурі, створюють середовище витворення розумної політичної волі. Для цього необхідна правова інституціоналізація комунікаційних передумов легітимного правопокладання – передусім політичних прав громадян на оцінювання згідно з принципом дискурсу міри легітимності права. Особливо нагальною є необхідність таких передумов у складних мультикультурних суспільствах. Спільнота громадян в останніх не може втримуватися на підґрунті субстанційного консенсусу стосовно цінностей: “...Згуртованість можлива тільки з допомогою консенсусу щодо процедури легітимного правопокладання та здійснення влади” [2, с. 314]. Зокрема, за умов імміграційного напливу легітимно утверджується ідентичність суспільного цілого ненадовго залишається сталою. Тоді підґрунтя громадянської злагоди може спиратися на процедуральний консенсус. Націю громадян різного етнічного походження може поєднати інтерсуб’єктивне порозуміння. У своїх процедуральних тлумаченнях демократії та легітимації Габермас виходить із основоположення, “згідно з яким легітимності сміють домагатися тільки ті правила, які могли би схвалити всі зацікавлені особи як учасники раціонального дискурсу” [2, с. 364]. Отже, демократичне витворення суспільної думки і політичної волі пов’язані із процедурами громадської комунікативності та дискурсивною раціоналізацією рішень. Тобто громадянське суспільство постає як своєрідний дискурс, що у його межах виробляється схвальна громадська думка як форма соціальної легітимності. Публічне обговорення та раціоналізація трактовані як джерела легітимації.

Теорія комунікативної дії стала засобом тлумачення також легітимності та легітимації права. Габермас виходить за межі усталеного тлумачення легітимності права як його узгодженості із визнаними моральними принципами. За його твердженням, “немає жодного легітимного права без спільного демократичного правопокладання громадянами, котрі мають право мати участь у цьому процесі як рівні та вільні особи” [3, с. 111]. Сучасне право

визначається як процедурально встановлюване право, легітимовуване за допомогою демократичних процедур. Водночас право мусить доводити свою легітимність в аспекті забезпечення свободи: "...Право легітимізується як засіб рівномірного забезпечення приватної та публічної автономії" [3, с. 362]. Відтак, правопорядок легітимний тоді, коли він однаковою мірою забезпечує автономію всіх громадян. Тому право, встановлюване політично, для набуття легітимності має щонайменше узгоджуватися з моральними основоположеннями. Набута таким чином легітимність є передумовою дійсної чинності права як добровільного визнання та дотримання його.

Отже, Габермас розглядає соціальний світ як сукупність легітимно регульованих інтерперсональних стосунків людей. Легітимність у формі схвальної громадської думки при цьому виводиться із громадянського дискурсу, а отже, розглядається як нестала, непевна та відкрита оскарженням. За цих умов постійно нагальною постає відповідна легітимація як витворення та підтримання легітимності в сучасних громадянських суспільствах.

Література

1. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Ю.Габермас // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія : підручник. – К. : Лібра, 1999. – С. 287–324.
2. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Ю.Габермас ; пер. з нім. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.
3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю.Габермас ; пер. з нім. – Львів : Літопис, 2000. – 320 с.
4. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну / Ю.Габермас ; пер. з нім. та комент. В.М.Купліна. – К. : Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
5. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / Ю.Хабермас // Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 84–90.

Підписано до друку 26.07.2011 р. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офс. № 1.
Друк офсетний. Ум.др.арк. 27. Зам. № . Наклад 300.

Надруковано ТОВ “Поліграфічний центр “Фоліант”.
04176, Київ-76, вул. Електриків, 26
Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 149 від 16.08.2000 р.)